

Emakeelesajandi kroonika

Jüri Valge. Sajand koos Eestiga. Emakeele Selts 1920–2020. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2020. 117 lk.

Emakeele Selts 1920–2020. Koostanud Jüri Valge. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2021. 716 lk.

23. märts on üle sajandi sidunud kõiki eesti lingviste ja filoloogide enamikku: sellel kuupäeval 1920. aastal asutati Tartus Emakeele Selts. Eriolukorras nihkus juubeli-koosolek aasta võrra edasi, mis tagas ES-i kroonika valmimisel viimistlemisrahu: tähistamispäeval oli Jüri Valgel esitleda teose kaks versiooni. Pehmekeanelise lühiversiooni eraldi arvustamine teinuks koostajale ülekohut, kordades mahukama ja väärikas kõites põhiversiooni arvustuslik kirjeldus jääb aga paratamatult pinnapealseks. Siin osutan neile kui suurkroonikale (SK) ja lühikroonikale (LK). Kuupäevalist suurkroonikat (I osa) täiendavad 16 akadeemilist teemakäsitlust 13 autorilt (II osa), 13 seltsiliikme meenutuskirjutised (III osa) ja lisad (IV osa). Kogumikku on nõustanud kuueliikmeline toimetuskolleegium ning retsenseerinud Raimo Raag ja Tõnu Tannberg, keeleliselt viimistlenud Tiina Hallik. Küllusliku materjali tõlgenduses ja ajaüleses käsitlusviisis on temaatilised kattuvused paratamatud, koostaja on seda eessõnas teadvustanud ning siseviidetega sellele osutanud.

Suurkroonika siseviitamisel võinuks tarvitada sõna *teemakäsitlus*, see teeks hõlpsamaks navigeerimise: kui lugeda lk 585 „vt Annika Hussari artiklit isikunimedede eestistamisest”, kas peaks otsima vastavat teksti teemakäsitluste osast või selleteemalist artiklit alfabeetilisest kirjandusloetelust (lk 675; teised sise-

viited teemakäsitlustele on enamasti pealkirjaliselt, nt paar löiku hiljem „vt Jüri Viikbergi artiklit „Emakeele Selts ja murdekogumine”)?¹ Samuti pole selge, mis viitekirjeid üldse tasub kirjandusloetelust otsida: Metslangi teemakäsitluses lk 584 esile toodud AES-i toimetuste 2. köitena ilmunud artiklikogu „Eestlasele eesti nimi” viitekirje on kirjanduses olemas (lk 670) ja sealt leiab mõne teisegi AES-i toimetiste köite (nt Mägiste 1936, lk 680), ent samas teemakäsitluses lk 586 nimetatud kaheksa seltsi publikatsioonina ilmunud teose, neist kolm samas toimetuste sarjas, viitekirjeid pole (vrd järjestikku on kirjandusloetelus kõik ESA köited, lk 672–675). Vast on suurkogumikes kindlam loobuda koondviidetest ja eelistada tekstikesket viitamissüsteemi, mida haldavad autorid, mitte koostaja ega toimetaja – kandami jagamine pole häbiasi. Eessõna järgi „koormavate vahepealkirjade ja viideteta” (lk 10) lühikroonika lõpus on kokku kolm tosinat viitekirjet: allikmaterjalide all on viis trükist, kuus allikaliki on nimetatud aastakäikude kaupa (nt ajakiri Keel ja Kirjandus 1958–2019); arhiivimaterjalide loetelus on ES-is ja Rahvuserhiivis säilitatavad dokumendid. Viimaste viitekirje on minimaalse täpsusega ega anna seetõttu arhiivi infosüsteemis AIS päringuvastet. Suurkroonika arhiiviallikate viitekirjetes

¹ See sõnaasendus sobiks lausa II osa avafraasi, vt joonealust märkust 1 esimese teemakäsitluse pealkirja küljes (SK: 281). Suurkroonikas on joonealused märkused osade piires ühtse numeratsiooniga. Teemakäsitlusosas on neid 113, Tõnu Tenderi teemakäsitluses on sellest numeratsioonist eraldatud teravat ühendamisilma nõudvateks järeilmärkusteks kahe ülimahuka keelepäevade ülevaate tabeli 28 kommentaari (SK: 510–529). Joonealuste märkuste küllust võib pidada mõnele autorile omaseks stiilivõtteks, nt kolmandik (41) kõigist paikneb Merili Metsvahi põhjalikus rahvaluulesektiooni tegevuse ülevaates (neist omakorda kolmandik oleks sobinud sõnastust muutmata põhiteksti tõsta).

on juba järgitud Rahvusarhiivi soovitus kirjutada leidandmed AIS-is esineval kujul ning sealtkaudu on arhivaalid hõlpsalt leitavad-tellitavad.² Vahepealkirjade puudumine oleks olnud vägagi häiriv, õnneks on mõlemas kroonikaversioonis jaotised aastaarvuga selgelt tähistatud.

Tabelivormis (mõni esitatud vahejooneta) lisadest on lühikroonikas esimene olulisemate sündmuste kronoloogia (LK: 107–108; SK-st välja jäetud), järgnevatel on loetletud seltsi liikmeskonna arvandmed aastate kaupa, auliikmed, juhatuse esimehed ning kontori asukohad koos mitmesuguste selgitavate ja täpsustavate märkustega (LK: 109–113). Sisuhaldust toetavat lõpposa alustab „Nimesid”, mis sisaldab kahes veerus 60 nime (LK: 114). Tegu pole viitestikku kuuluva nimeregistriga, ehkki lisadest väljaspool paiknemisest võiks seda eeldada ja sisuliselt oleks see vajalik, vaid 30 isiku nimevariantidega enne ja pärast eestistamist. Kuidas on need isikud seltsiga seotud ja kas see on nime vahetanud kaastöölise, juhatuse või tegevliikmete ammendav loetelu, jääb lahti kirjutamata, kuigi on suurkroonikas nimeregistri ja liikmeskonna arvandmete toel järeldatav. Sellega seostub 1935. aasta tegevusülevaate avalause: „Kõiki seltsi ametnikke, stipendiaate ja liikmekandidaate kohustatakse võõrapärast nime eestistama, eestistamisüleskute esitatakse senistele liikmetele.” (LK: 29) Suurkroonikas on see nimeloetelu muudetud tabelikujuliseks lisaks nr 4, täiendatud nimemuutmise aastaga (tsiteeritud 1935. aastal oli seltsil 32 liiget, samal aastal muutis nime loetletud isikutest 12), lisatud seitse nime ning välja arvatud Niilus (Nilus), Valter (SK: 657); joonealune märkus, et isikunimed on „trükises kasutatud tavalisel tänapäevasel kujul” (LK: 114), on suurkroonikas viidud koostaja saate-

sõnasse (SK: 10). Eesti kultuuritegelaste nimevahetus on hästi dokumenteeritud ja tänapäevased infosüsteemid võimekad nimekujusid ühendama, nt ESTER suunab Saaberki päringu automaatselt Andrus Saareste koondkirjete lehele. Suurkroonikat saanuks viimistleda nimeloetelu lihtsa ümberpaigutamisega mahuka isikunimede registri ette või veidi enam vaeva nõudva ristviitamisega viisil, nagu on tehtud abielunimedega (samasuguse ristviite on siiski saanud Saareste~Saaberg, Andrus ja Toona~Tomson, Richard; Puusepp, Priidu ongi aga kroonikates vaid eestistamisloetelu kaudu, st ühtki tema seltsiga seotud tegevust pole suurkroonikas ega teemakäsitlustes registreeritud³). Annika Hussari teemakäsitlus „Emakeele Selts ja isikunimede eestistamine” keskendub nimemuutmisaktsiooni korralduslikule küljele ning seltsi rollile selle algataja, eestvedaja ja soovitusnimestike koostajana, samuti analüüsib ta AES-i toimetuste sarjas publitseeritud viite nimevara väljaannet ning nende mõju nimevalikutele kuni tänapäevase kasutuseni.

Liikmeskonnatabelit on suurkroonikas täiendatud nelja veeruga, milles on koosolekute, ettekannete, keskmine koosolekutest osavõtjate ja aasta jooksul peetud juhatuse koosolekute arv. Mõlema raamatu lisades torkab silma teadussekretäride kõrvalejätmine, ehkki nende ülesanne on seltsi juhatuse koosolekute protokollimine ja otsuste täideviimine ning sisulise päevatöö korraldamine. Siiski on Karl Pajusalu seltsi juhtimise teemakäsitluses nende kohta omaette peatükk (SK: 313–315). Teadusliku sekretäri ametikoht loodi 1937. aastal (otsus tehti 4. X 1936),

³ Seevastu aastakümneid seltsi Tartu-poolse kontaktisiku ja laekurina tegutsenud Mare Sepa teeneid pole suurkroonikas nimetatud, leiab vaid ühe osutuse Mare Valgele Tartus eesti keele alal kaitstud üliõpilastööde loetlejana Oma Keele sügisnumbrites (lk 473).

² <https://ais.ra.ee> (7. II 2022).

ent juba esimene juhatus valis enda seast sekretäri (Oskar Loorits) ja abisekretäri (Ants Oras). Õigupoolest toetub Jüri Valge dateeritud suurvõrk ja kompaksem lühikroonika teadussekretäride üleskirjutatud protokollidele ja aastaaruannetele, säilitatud kirjavahetusele, kaastööliste (mõnelgi juhul väljanõutud) tegevus-ülevaadetele jm käsikirjalistele dokumentidele ja sedelitele. Sajandi jooksul on teadussekretäre ametis olnud vaid kümme: Alo Raun (1. II 1937 – 1. V 1939), Valter Niilus (1. VI 1939 – 1941), Heino Ahven (1. VII 1947 – 22. IV 1988), Mart Meri (16. XI 1988 – 1. XII 1995), Tõnu Tender (11. IV 1997 – 31. VIII 2001), Asta Õim (18. IX 2001 – 14. IV 2003), Maria-Maren Sepper (2. V 2003 – 23. VIII 2006), Terje Potter (1. X 2006 – 31. VII 2007), Annika Hussar (1. IX 2007 – 31. XII 2010), Killu Mei (Paldrok) (alates 1. I 2011). Ametikoht on olnud täitmata nii ideoloogiliselt kui ka aineliselt kõige raskemal sõjaajal. Seejuures väärib ikka ja jälle esiletõmist, et ES on ainus järjepidevalt tegutsenud teaduselts, kuigi aeg-ajalt teaduspoliitilistest oludest tingitult eri alluvussuhetes, nt suhteid Teaduste Akadeemiaga aastatel 1938–2019 kirjeldab Karl Pajusalu ja Jüri Valge teemakäsitlus. Kõigi teadussekretäride ametialast täpsust ja süsteemsust saab kiita enese lohkuse võrdluses: minu tööleasumise kuupäevaga (selleks on 2. V 2003) dokumenti pole seltsis talletatud. Valge kroonikutööd hindan Churchilli sõnadega: „Fakte on kontrollitud suurima võimaliku hoolega”.⁴ Pealtnäha tühise pisisa (bürookraatlik) talletamine protokollis ja selle vahendamine kroonikas võimaldab vormida detailirikka ajastupildi: ilmselt otsustas juhatus praegugi seltsis seisva ja mitut kolimisvaeva nõudnud raudkapi soetamise 14. I 1970, kui arutati TA presiidiumi nõuet säilitada ES-i pitsatit

⁴ W. S. Churchill, Tormihoiatust. Tlk H. Rajandi. Tallinn: Varrak, 1995, lk 10.

tulekindlas raudkapis. Samal aastal moodustati teaduslike materjalide välismaale lubamise komisjon. Lubamise taustale paigutub III fennougristide kongress; kui juba materjalid liikuma lubati, said vältimatute saadetistega inimesedki üle piiri kaasa minna.

Koos piiridega suletud humanitaarseltsid said osalist varju ES-i katuse all: Akadeemiline Rahvaluule Selts taandus enne taasasutamist pea kolmeks aastakümneks (1966–1994) rahvaluulesektiooni, selle kohta on Merili Metsvahi teemakäsitlus; Luule Epneri teemakäsitluses vaadeldav lingvistilise poeetika ja stilistika sektsioon sedavõrd otsest järjepidevust Eesti Kirjanduse Seltsiga ei kandnud, pigem toimus see mittetrukitavate kirjandusküsimuste arutelukohana.

Puudu on üks teemakäsitlus, mis vaatleks ES-i rolli kahe riikliku auhinna kujunemisloos. Nendeks on Wiedemanni keeleauhind ning emakeelepäeval välja kuulutatav aasta keeletegu. Puudumise võib ehk arvata koostaja tarbetu tagasihoidlikkuse arvele: mõlemas on märkimisväärne Jüri Valge panus. Eevi Ross on koostanud ja toimetanud raamatu „Wiedemanni auhinna-lugu” (EKSA, 2005), kuid see käsitleb vaid aastaid 1989–2003, st pea kahekümneaastane vahemik on katmata. Muidugi on asjale ka teistpidine vaade: üle 700 lehekülje paisunud kogumikus peab koostaja paratamatult millestki loobuma. Kas just enese keelevalikkuse jaoks kesksete ametisaavutuste kajastamisest, on iseküsimus – Valge sulest ilmunud näitemängus on tegelasteks Wiedemanni keeleauhinna laureaadid.⁵ Seda puudujääki võinuks toimetuskolleegium märgata-suunata. Kirjutamata pole Valge siiski jätnud, peale ühiskäsitluse Pajusaluga on temalt kolm teemakäsitlust: II osa avav ES-i põhikirjade analüüs, ülevaade esimese esimehe Lauri Kettuse tegevusest

⁵ J. Valge, Kas siis selle maa keel...? – Loomingu Raamatukogu 2013, nr 11–12.

ja retseptsioonist ning (pool)perioodiliste väljaannete Eesti Keel, Kodumurre ja Oma Keel asutamise-, koostamise- ja ilmutamislugu. Viimaste kirjelduses ootasid ühtse(ma)t analüüsiviisi sellele eelnenud ES-i aasta- raamatut ja toimetiste sarja tutvustava Enn Ernitsa teemakäsitlusega. Ernitsa eritlus on veterinaarile omaselt taksonoomiline: pärast vormilist lühiülevaadet (toimetajate, kolleegiumi, rubriikide, mahu jms düna- mika) jaotab ta süstemaatiliselt kõik ilmu- nud uurimused kahe valdkonna – (eesti ja soome-ugri) lingvistika ning folkloristika – distsipliinidesse. Auliikmena on Ernits loo- vutanud juubelikogumikku ka meenutus- kirjutise, milles taandab keeleharrastuseks oma seltsi toimetiste sarja 75. köitesse „Sõna haaval. Emakeelest tehiskeelteni” koondatud süvakäsitlused (teos pärjati 2017. aasta keeleteo auhinnaga). Nende aluseks on muu hulgas vadja, isuri, vepsa ja karjala kogumisretkedelt saadud keele- ja kultuuriteadmised. Seltsi 54 auliiget ja nende valimisprintsipi eri aegadel tut- vustab Reili Arguse teemakäsitlus. Auliik- mete seas on 14 Wiedemanni keeleauhinna saajat. 2021. aasta laureaadi ja aastatel 1989–1993 murdetoimkonda juhatanud Jüri Viikbergi teemakäsitluse keskmes on osaliselt Wiedemann ise: eesti murdeainese kutseline kogumistöö käis tema koostatud eesti-saksa sõnaraamatu järgi. Ent ekspe- ditsioone korraldas selts ka hõimurahvaste juurde.

Tuuli Tuisk toob hästi esile sugulaskeelte ja -rahvaste põimumise ES-i keskses tegevussuundadesse: keelevähemuste, eriti läänemeresoome hõimurahvaste moraalne ja materiaalne toetamine haridusseltside ja pühapäevakoolide kaudu; keeleainestiku kogumine, talletamine ja publitseerimine; kõnekoosolekute, konverentside ning keele-, rahvaluule- ja stilistikapäevade korraldamine. Riigisiseste ürituste teema- käsitluses on Tõnu Tender kokku arvanud ajavahemikul 1961–2019 ES-i kaaskorral-

damisel toimunud 416 keelepäeva; sellega kaasub Killu Mei teemakäsitlus „Emakeele Seltsi väliskeelepäevadest ja teistest seltsi- välistest ettevõtmistest”. Selle sissejuhatava osa lõpulõigus sõnastab Mei seltsivälise tegevusena väliskeelepäevad ja keelelaag- rid – kui teave ja kooskõlastused käivad ES-i teadussekretäri kaudu, siis pole põh- just neid seltsivälisteks ettevõtmisteks pidada. Tegu võib olla ka pelgalt eksitava sõnavalikuga, kuivõrd mõeldud on seltsist väljapoole suunatud tegevusi.

Maire Raadik annab ülevaate seltsis asutamishetkest peale tehtavast keele- korraldustööst, sh keeletöökonna morfo- loogia, semantika, onomastika valdkonna aruteluainest ning ortograafiaotsustest. Keelekorraldusest ei saa mööda vaadata ka Helle Metslang teemakäsitlusi lõpetavas kirjutises ES-i rollist keelealases maine- töös ja keelepoliitika kujundamises. Kuigi riiklik tunnustamine on keelepoliitiline mõjuvahend, pole selleski kirjutises jutuks võetud keeleteokonkurssi ega Wiede- manni auhinda. Wiedemanni keelepäeva peetakse tänavu Väike-Maarjas juba 34. korda, kus laureaadiamme istutamiseau kannab Mare Koit. SK nimeregister kin- nitab üllatav-kahtlevat sisetunnet, et tema pole poolsajandipikkuse lingvistitöö jook- sul olnud ES-iga mingiski seoses. See tõde- mus muudab siinse arvustuse paatosliku avalause kehtetuks.

Wiedemanni keeleauhinna laureaadi ja seltsi auliikme Arvo Krikmanni maka- roonilisele luuletisele annab lisaväärtuse Haapsalu keelepinkide – seegi olnud keele- teoauhinna nominent – mainimine joone- aluses märkuses (SK: 621), kuigi nende paigaldamine on ära märgitud ka mõle- mas kroonikas. Asta Õimu meenutusloost võib välja lugeda tema juhtimisoskuste ja administratiivsete kogemuste lähtekoha: keeleseaduse koostamine ja seda selgita- vad käigud venekeelsetesse asutustesse. Heino Ahvena nii retkede kui ka välja-

annete korraldusvõimet kajastab tema teaduslik tõsilugu, mis mõjub igal ajal värske huumorina. Selle teksti rõhuasetusi mõistis suurepäraselt Heino Ahvena 85. sünniaastapäevale pühendatud kõnekoosolekul 15. XI 2004 suulises ettekandes esitada temaga kolm aastakümnet koos töötanud Helju Kaal. Seltsis tööjuubelit tähistanud Helju hoidis seltsi ukse alati avatuna imetabasel viisil: ta pakkis seltsi kaasa igale väljasõidule, olgu keelepäevale või ettekandekoosolekule, kindlasti aga 27. juuni Veski päevale, mida kajastab südamlikult Valve-Liivi Kingisepp. Selles pakis sisaldasid protokolliraamat, registreerimisraamat, liikmemaksuvihik ja -ümbrik, allkirjastamist vajavad eri dokumendid, brošüürid, seltsi väljaanded (vajadusel suurem kogus poetatuna kaasaõitvate seltsiliikmete-esinejate portfelli), raamatukogu vahetus-laenutus-tagastus-eksemplarid jm seltsielu materjal. Märkan, et sulg juhtis kasutama Helju kaasteelise

Eevi Rossiga sama kujundit: temagi meenutab seltsi alati avatud olekut ning rõhustab murde(arhiivi)alase töö iseärasusi viisil, mis avardab sõnaühendit *kodumurre* nii inimlikus kui ka trükitehnilises plaanis. Nende eestvõtmisel ilmunud murdeväljaanded pikendavad seltsi murdetoimkonna teist tegutsemisperioodi (1926–1940, 1963–1996) mitmeteistkümne aasta võrra. Rahvaluuleseksiooni kaudu jõudsid omakorda seltsi tegemistesse kultuuriloolisemate valdkondade esindajad, kellest meenutusosas saavad sõna Ott Kurs ja vaegnägija eluvaadet avav Aldo Kals. Seltsi liikmeks olemise au ja osasaamise olulisust ning mõju keelealasele tööle väljendavad ka Uno Liivaku, Heino Kiik ning välisliikmed Hannu Remes ja Raimo Raag.

Kõigi teiste emakeelesajandis osalenud sadade inimeste panuse kokkuarvamise võttis enda kanda Jüri Valge.

MARIA-MAREN LINKGREIM